

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Istorie și Filosofie
Școala Doctorală Istorie. Civilizație. Cultură

IMAGINEA ESTULUI ÎN CINEMATOGRAFIA
NORD-AMERICANĂ
(1980-2010)

Coordonator:

Prof. Univ. Dr. Sorin Mitu

Doctorand:

Ionescu Cătălina

Cluj-Napoca

2013

CUPRINS

ARGUMENT	pg. 2
CONTACTAREA	pg. 11
LUAREA ÎN STĂPÂNIRE	pg. 48
IMAGINAREA	pg. 81
CARTOGRAFIERIA	pg. 113
SFĂTUIREA	pg. 127
POPULAREA	pg. 146
CONCLUZII.....	pg. 165
FILMOGRAFIE	pg. 168
BIBLIOGRAFIE	pg. 172

Cuvinte cheie: America, Est, imagine, film, alteritate, maniheism, discurs

Imersiunea în universul cinematografic american, cu intenția de a identifica, descrie și decanta imagini și viziuni despre lume și societate (ambele contemporane sau sub incidența trecutului și a memoriei), nu este o practică recentă sau ocazională în lumea științifică. Antropologia culturală, imagologia, mass media, istoria artei sau istoria sunt numai câteva dintre domeniile ce au răspuns provocării filmului artistic. Filmul, deși generează mai departe dezbateri intense cu privire la statutul său ca și sursă științifică, se regăsește, fără îndoială în componența ipotezelor a numeroase studii și lucrări dedicate rolului și efectului imaginii în societate, dar și valențelor filmului artistic ca și formator de identități și discursuri menite să reconfigureze realitatea înconjurătoare. Ceea ce amplasează filmul artistic în atenția cercetătorilor, este capacitatea sa, poate unică în repertoriul surselor contemporane de a recepta și opera cu sensibilitățile, mentalitățile colective și imaginarul social, deopotrivă prin imagine și text. Pe lângă acestea comportă întotdeauna o încărcătură politică, culturală și/sau socială, aptă să profileze un cadru operabil al duratei istorice. Beneficiind astfel de variatele și generoasele intervenții și dezvoltări în domeniu, precum și de o serie de abordări tangențiale proiectului nostru, revendicăm prin problematica cercetării înaintate punctul de congruență al imagologiei istorice și antropologiei culturale cu mass media.

Obiectivul principal al lucrării este acela de a realiza o analiză diacronică, tematică și fenomenologică a imaginii Estului în cinematografia nord-americană (hollywoodiană), din intervalul 1980-2010, analiză care să permită stabilirea etapelor procesului de edificare a constructului, a evoluției și specificităților fiecărui segment în parte, conturând în linii mari caracteristicile relaționării Est/Vest, a conceptelor și a stereotipiilor vehiculate. Nota inedită a cercetării (comparativ cu abordările anterioare) este oferită de coding ul tematic ce a stat la baza structurii tezei, cele șase concepte reliefate de analiză (contactarea, luarea în stăpânire, imaginarea, cartografierea, sfătuirea li populare) devenind criteriile de ordonare și compunere ale materialului.

Ilustrarea Estului în filmul american nu este un proces cu o singură finalitate sau un parcurs cu sens unic. Indirect, și colateral, definirea imaginii Estului implică redefinirea imaginii

SUA. Deși oficial, teza noastră este dedicată conceptului de Est, practic, prin conturarea acestui profil se operează, pe plan secund o reeditare a identității americane. În fapt, termenii cheie în jurul cărora se construiește demonstrația noastră, sau conceptele care articulează proiectul se regăsesc în binomul identitate/alteritare, și gravitează ulterior în jurul alterității și al rolului acesteia în economia discursului puterii, strâns legată de dominarea și inegalitatea socială (politică, rasială, de gen, religioasă, etc). Pentru ca identitatea americană să se poată afirma este nevoie de un context favorabil lansării și receptării discursului puterii. Un astfel de context presupune un interlocutor definit de pe poziția alterității, o alteritate, de altfel, redată pe principiile unui maniheism nuanțat în cazul de față. Bipolaritatea alterității estice permite o ramificare a relaționării în direcțiile unei dezvoltări simbiotice, a unui caracter reflexiv, mimetic și flexibil. Disponibilitatea Estului (ca alteritate) pentru întâmpinarea necesităților și expectanțelor occidentale (ca identitate negociată) se traduce prin avansarea unei colaborări reciproc avantajoase, a unei oglindiri a Occidentului, strategii menite să favorizeze regăsirea crezului american.

Cu alte cuvinte, lucrarea noastră nu este dedicată profilului unei națiuni exclusiv, ci propune, indirect, conturarea a 2 entități, cea americană, occidentală, situată în penumbră și cea estică, neparticularizată în sensul operării cu categorii etnice (ruși, arabi, chinezi, etc). Dimesniunea estică apare ca o sinteză a discursurilor particulare referitoare la naționalitățile amintite.

Decizia de a opera decupajul temporal în limitele 1980-2010 a avut la bază considerente politice și culturale. Intenția noastră este de a surprinde avatarurile imaginarului cinematografic nord-american pe parcursul celor trei decade de tranziție. În ceea ce privește evoluția cronologică a discursului, observăm o preocupare tematică pentru grila evenimentelor politice ale anilor `80, `90 și a primei decade a secolului XXI. Filmele vor fi contemporane sau post eveniment, comemorative. Anii 80 denotă o preferință pentru războiul din Vietnam, încă nedigerat în memoria colectivă și vechea confruntare cu blocul comunist, care odată destrămat, lasă o Rusie moștenitoare a unei reputații agresive și a tuturor fricilor, amenințărilor și frustrărilor nucleare, un război rece furibund și epuizat în nenumărate conflicte periferice și pelicule. Anii `90 aduc în discuție terorismul și lupta împotriva terorismului și a unui Orient Mijlociu demonizat, care

mascheaza „goana după petrol” a americanilor, cosmetizată în intervenții salvatoare și de eliberare.

Începând cu 2000 și până la sfârșitul decadei, accentul se mută pe aspecte culturale și pe politicile interne, migraționiste, de asimiliare și integrare a minorităților (preponderant asiatice), pe fundalul aceluiași conflict identitar, acum poate mai efervescent sub presiunea disensiunilor interne. Punctual, sunt reluate tematica eroului național, acum în exil, sau episoade dramatice ale trecutului a căror moștenire vine până în prezent și a căror soluționare aduce regăsirea sinelui.

Arealul geo-politic și cultural sintetizat în sintagma Estului se situează spațial între URSS/Rusia, Orientul Mijlociu și până în Extremul Orient - China, Japonia, Thailanda, Vietnam, Coreea, evocând temporal limitele Războiului Rece și ale problematicilor naționaliste și culturale ale începutului de secol XXI. Aceste decupaje temporale implică și dimensiunea geografică aferentă, comportând o întreagă grilă de indici ai Estului. Etapa finală a Războiului Rece, colapsul Uniunii Sovietice, conflictele armate periferice - Vietnam, Cuba, Coreea, intervenționismul american în Orientul Mijlociu, afirmarea Japoniei ca și economie mondială, avântul turismului american în Orientul Îndepărtat – Thailanda.

Constituirea filmografiei, respectiv sampling-ul, a fost unul dintre cele mai solicitante și minuțioase demersuri întreprinse în analiza prezentă; Internet Movie Data Base (IMDB) a fost folosit pentru a identifica și localiza filmele necesare cercetării. IMDB este cea mai populară și de referință bază de date de pe internet cu privire la filme, programe de televiziune și actori, producători din sfera media de divertisment (sunt înregistrați lunar 100 de milioane de utilizatori unici, baza deținând mai mult de 2000000 de filme). Pentru selectarea peliculelor necesare cercetării s-au operat căutări după motoarele puse la dispoziție de către site: keywords, plot keywords, charracters sau titles, avansând treptat o listă impresionantă de termeni aparținând familiilor lexicale și câmpurilor lexicale cu privire la Estul definit în deschiderea argumentării .

Volumul de producții rezultat a fost triat mai departe după title type (adică tipul producției – filme și nu documentare, etc) și după gen, eliminând din start comediile, sci-fi ul, animația și musical-urile. În cele din urmă, filmografia a fost supusă altor departajări, acestea deosebit de importante: data lansării (să fie cuprinse între ianuarie 1980 și decembrie 2010) și world gross revenue - vânzarea biletelor cât și a materialelor promoționale, stabilindu-se un prag

minim de 30 de milioane de dolari (un astfel de gross revenue vorbește de la sine cu privire la audiențele înregistrate de către producția respectivă și de popularitatea filmului, a temei și mesajului). Toate acestea au fost făcute pentru a reduce cât mai mult cu putință șansele de a omite pelicule, iar din cele câteva mii de filme rezultate inițial, filmografia finală cuprinde 79 de titluri care au îndeplinit condițiile amintite.

Odată constituită filmografia aceasta este supusă unei analize critice a discursului, printr-o serie de studii de caz edificatoare pentru fiecare din categoriile tematice avansate. Astfel, fiecare capitol în parte este realizat printr-o îmbinare practică a analizei dominant calitativă cu cea cantitativă, studiile de caz fiind completate prin observațiile și concluziile preliminare ale unei evaluări volumetrice a filmografiei. Adăugirile și explicațiile/descreriile aspectelor repetitive sau inedite identificate în filme sunt menite să ofere substanță ipotezei enunțate sau să ridice interogații cu privire la conceptul discutat.

Metodele selectate pentru îndeplinirea sarcinilor trasate au fost dictate de caracterul sursei principale, filmul artistic, precum și de centrarea pe site of image itself . Analiza critică a discursului este una dintre cele mai recente și fructuoase metode utilizate în cercetarea mass media, a cărei specificitate constă în preocuparea pentru rolul discursului (vizual sau textual) în (re)producerea dominației (americane), anume exercitarea puterii sociale de către elite, instituții și care rezultă în inegalitate socială, incluzând inegalitatea politică, culturală, de clasă, de gen sau rasială. Deși în mod normal, raporturile de dominare se fac de sus în jos, noi efectuăm un artificiu de procedură și includem și relațiile de rezistență bottom-up, nu doar top-down. Alt aspect revendicat de CDA este cel al efectului de putere și al abuzului de putere în consimțământul interlocutorului, prin persuasiune și legitimare. Linkul dintre discurs și societate, respectiv discurs și reproducerea dominației și inegalității stă în rolul reprezentărilor sociale în mințile actorilor sociali. Una din funcțiile discursului dominant este cea de crearea a consensului, a legitimării puterii.

Dinspre istoria artei împrumutăm content analysis, discourse analysis (pe care-l îmbinăm cu CDA) și compositional interpretation, axată pe visual effects și visual meanings. CDA, prin sfera preocupărilor sale, revendică puternic site-ul producției, dar noi am efectuat o traducere și adaptare a metodelor pentru a menține cercetarea în linii simple și strict focusată pe imaginea în sine. Revendicarea site-ului producției ar fi deschis o altă direcție în cercetare, dedicată

registriului producției și dimensiunii instituționale, aspecte care pot constitui lejer subiectul altei teze. Pentru cantitatea și complexitatea materialului, o metodologie elaborată ar fi îngreunat grafica lucrării și organizarea analizei, astfel că s-a efectuat o simplificare a metodei de lucru.

Coding-ul, a doua metodă analitică cantitativă, pe lângă sampling, este tematic; cele șase momente/etape și concepte prin care se realizează relaționarea sunt contactul, luarea în stăpânire, imaginarea, cartografierea, sfătuirea și popularea. Deși metoda nu este perfect validată din cauza interferenței și efuziunii variabilelor înaintate, coding ul ne ajută în clasificarea și organizarea relaționării într-o manieră inedită privind abordarea subiectului. Temele precizate vor constitui baza structurării lucrării, fiind urmate îndeaproape de un coding secundar, care delimitează un Est de factură externă și un Est intern, din cadrul Statelor Unite ale Americii. Cu alte cuvinte, relaționarea cu și imaginarea Estului implică alte două nivele mentale și două realități geopolitice.

Analiza cantitativă revendică în primul rând numărul filmelor prevăzute de filmografie, dovedindu-se utilă în special în stabilirea stereotipiilor și a caracterului repetitiv, a formulei de bază și a pachetului standard de relatare/vizualizare a Estului, a clișeelelor. Acest aspect ne va permite identificarea primară a metamorfozelor și tendințelor în materie de viziune; totodată, o fină perspectivă comparativă, nu masivă, dat fiind că accentul nu pică pe dimensiunea cantitativă, este menită să contureze volumul informației obținute în direcția descoperirii unor detalii de procedură și viziune și a unor paralele între Estul Intern și Estul Extern. Deși în aparență diferite, așa cum reclamă spațialitatea, în cadrul geografic al SUA sau în afara lor, în spațiul originar, cele două Esturi sunt foarte asemănătoare ca și resort și structură internă.

Analiza calitativă vine să completeze profilul prin decriptarea încărcăturii simbolice și metaforice, prin evidențierea relațiilor dintre conceptele întâlnite, a exercitării puterii și dominației americane în și prin discursul imaginar și imagistic hollywoodian referitor la est. După cum am menționat, preocuparea pentru acești itemi a fost perfect valorificată de optarea pentru analiza critică a discursului. În fapt, metodologia noastră este tributară exclusiv mass media și artelor vizuale, cele două domenii punându-ne la dispoziție metode specifice lucrului cu imaginea vizuală și mesajul vehiculat.

Contactarea este prima etapă în relaționarea Est-Vest, etapă ce aduce în discuție și în legătură, logic și narativ, cele două orizonturi culturale. Întâlnirea, crearea unei conexiuni sunt efectuate pe baza a diferite motivații și prin diverse mijloace. Analiza filmografiei a evidențiat, pe lângă contactările fizice, directe, externe și contactări mediatice, interne și ideatice, care aduc Estul în format accesibil tuturor indivizilor. Inițiativa aparține Occidentului. Contactarea corespunde unei nevoi de inițiere și descoperire a unei lumii noi. Curiozitatea, teama, nevoia de a elucida misterul sunt printre cele mai comune efecte ale Estului. Contactarea aduce în atenția publicului și portretul americanului, al eroului filmului, de pe poziția outsider-ului, al unei persona non grata sau, din contră, a unui individ dotat cu calități fizice, morale și psihice deosebite. Contactarea și ulterior aprofundarea relaționării, fie că e vorba de stăpânire sau sfătuire, produc o contaminare a Occidentului, odată experimentat Estul, acesta își lasă amprenta asupra definitivă asupra interlocutorului.

Luarea în stăpânire se traduce în analiza filmografiei printr-o expunere și analizare a mijloacelor de stăpânire a Estului de către Occident; ilustrate prin prisma evenimentelor istorice, politice și culturale, impunerea dominației americane îmbracă diverse forme: fizice, militare, materiale, ideologice sau mentale. Odată produsă contactarea, următorul pas reclamat este logic, cel al însușirii acestui orizont, a noii lumi. Impunerea *american way of life* se face predominant fizic și material, atât pe plan personal/individual cât și colectiv, național. Fie că este vorba despre acte de agresiune armată, fizică, sexuală sau de impunerea produselor civilizației americane, de stăpânire prin avantajele și superioritatea tehnologică sau ideologică, democrația, libertățile etc, fie că este vorba de consilierea și educarea esticilor în stil occidental, toate acestea sunt expresii ale luării în stăpânire. Ele se produc atât forțat cât și de bună voie, potrivit naturii duale a Estului, care alternează reacții și atitudini contrarii, fie de colaborare/solicitare a asistenței occidentale, fie de respingere totală și rezistență fizică la implementarea valorilor americane.

Imaginarea este o altă formă de creare a Estului însumând o serie de tendințe și motivații care stau la baza conceptului de Est hollywoodian. Proiecțiile efectuate la adresa alterității, rațional și instinctiv sunt menite să statueze pozițiile antitetice ale interlocutorilor și avansul imaginar făcut de SUA în contul esticilor. Presupuneri, așteptări, normele de judecare a acestei lumi, moșternirile și experiența unor episoade anterioare, memoria evenimentelor marcante sau adevărurile prefabricate, turistice, investiturile persoane sau colective, motivațiile care stau la

baza imaginării, toate participă efectiv la proiectarea unui Est americanizat. Imaginarea este o procedură ce ține de registrul mentalului și operează cu obiecte abstracte. Investitura nu se face numai în termeni negativi radicali ci comportă și nuanțe: exotismul, proiectarea unui paradis, sau din contră, a unui iad, a unui spațiu instabil al promisiunilor și vizionarilor, un spațiu ce trebuie cucerit, îmblânzit, dar care oricând se poate întoarce împotriva ta. Adaptarea în această lume este dificilă sau incompletă, iar atunci când se produce fără complicații și rezistență este indexată drept o luare în stăpânire a Occidentului de către Est.

Cartografierea este introdusă ca și metodă de ilustrare, de redare a dimensiunii geografice și ambientale a Estului. Puternic vizuală, aproape exclusiv construită pe imaginea mediului, urban sau rural, a civilizației occidentale versus natura neîmblânzită a Estului, ce instigă la explorare, cartografierea constă într-o succesiune de cadre și lait-motive emblematice pentru cele două orizonturi culturale. Peisajele sunt individualizate, evident, conform regiunii geografice, iar filmografia este consecventă în imaginile construite la adresa fiecărui item în parte: Vietnamul - vegetație luxuriantă, orezării, țărani cu pălărioare și bivoli; Rusia, Moscova-masivitate, zăpadă, frig, sărăcie sau lux greoi, militari; Irak, sau orice reprezentare a Orientului Mijlociu, pustiu, nisip, pietre, capre și sărăcie cumplită, Japonia- urbanism occidental, cu tente sci-fi, pictograme, iar în China, alternanța arhitecturii occidentale cu forme autohtone de civilizație-tarabe, a se vedea și enclavele de cultură estică de pe teritoriul SUA- Chinatown urile, etc. Pătrunderea în spațiul și timpul estic este semnalată întotdeauna prin ideea călătoriei, deplasării de lungă durată, uneori dificilă, labirintică, sau foarte incomodă și marcantă pentru occidentali – diferența de fus orar, turbulențele, aterizarea în condiții improprii, trecerea bruscă de la mediul urban la natura dezlănțuită, etc.

Sfătuirea este pe de o parte o variantă, subunitate a luării în stăpânire, pe de alta, o formă majoră de creare a Estului. Ea comportă atât o dimensiune materială, fizică, mai puțin abordată (asistența militară) cât și o latură ideatică/ideologică. Sfătuirea (de bine sau nu) se produce cu scopul, mai mult sau mai puțin evident de aservire a Estului. Ceea ce transpare mereu este elanul americanilor de a crea un Est după ”chipul și asemănarea Occidentului”, fără grija sau respectul pentru particularitățile locale. În fapt, are loc o tentativă de eradicare a conjugărilor imperfecte ale Estului și de salvare a potențialului occidental care există în Est și trebuie scos la iveală ... lupta și expresiile de supraviețuire ale Estului, atunci când nu solicită sau caută în mod special

asistența americană, sunt cele de sfătuire a Occidentului. Constructul cinematografic înaintează ambele atitudini estice într-o încercare de echilibrarea a balanței și de legitimare a colonizării culturale și vizuale efectuate.

Popularea aduce în discuție ultima etapă a construirii Estului. Resursele umane puse la dispoziție imaginarului de către Hollywood, menite să populeze un univers de celuloid sunt la o trecere în revistă, o inventariere completă și profesională am putea afirma, a stereotipurilor etnice și rasiale și a prejudecăților și reputațiilor aferente națiunilor implicate. Calitativ și cantitativ, popularea Estului va fi realizată pe criterii profesionale, morale și în funcție de nivelul colaborării cu Occidentul, care, cronologic, evoluează de la poziții inferioare celor Occidentale până la un statut vag de egalitate. Singurele superlative permise sunt cele în raport cu proprii conaționali sau cu alte etnii estice, sau din considerente narrative – eroului american plin de calități pozitive trebuie să i se opună un adversar pe măsură, un geniu al răului. O altă observație se desprinde de aici și anume existența mai multor grade de Est; există categorii de estici superiori, cu șanse de colaborare și updatare ridicate și estici irecuperabili. Rușii și japonezii sunt valorificați pozitiv, parțial, prin acordarea de merite intelectuale, militare și culturale, în timp ce Orientul Mijlociu este menținut într-o stare de impotență fizică, morală și intelectuală.

Filmul american se dovedește a fi o sursă valabilă pentru cercetarea științifică, deși nu beneficiază de o metodologie oficială; în fapt, acest aspect poate fi considerat un avantaj pentru abordarea interdisciplinară, favorizând astfel adoptarea metodelor și procedurilor oferite de alte domenii.

Imaginarea Estului va fi în cele din urmă un proces aflat în strânsă legătură, dacă nu dependent de fluctuațiile conștiinței de sine a americanilor, de opinia publică și politicile interne și externe ale statului; de asemenea, dimensiunea psiho-afectivă și memoria trecutului național forjează puternic discursul vizual. Deși tendințele clasice de acum în materie de reprezentări, certifică o Americă (SUA) omnipotentă, omniprezentă și omniscientă, în contrast puternic cu un Est demonizat, investit cu toate calitățile negative pe care le pot furniza stereotipiile și un discurs nationalist american, există de asemenea și o replică tolerantă la adresa Estului, dar care nu este menită unei cariere cinematografice.